

O'QUVCHILARNI YOSHLARIMIZDA MILLIY CHOLG'U SOZLARIMIZGA NISBATAN QIZIQISH UYG'OTISHNING O'ZIGA XOS YO'LLARI

ASLIDDIN XOLBOEV,
yoshlar bilan ishlash bo'yicha
dekan o'rinbosari

Annotatsiya: Ushbu maqola o'quvchilarni milliy cholg'u asboblari tarixi bilan tanishtirishning o'ziga xos tarixiy ahamiyati, yasalishi, ijro yo'llari, mohir ijrochilar tasvirlanganligi yoritilgan.

Kalit so'zlar: cholg'u sozlari, rubob, dutor, g'ijjak, doira, xonanda, ijrochi, musiqa sanati, mumtoz,

Milliy cholg'uchilik san'atimiz ko'p asrlardan buyon xonandalik san'ati bilan yonma-yon kamarbasta rivojlanib keldiki, xatto ko'pincha ularni bir-birisiz tasavvur etib ham bo'lmaydi. Halqimizning jahon musiqa san'ati muxlislariga ko'z-ko'z qilishga arzigulik boy musiqa merosi bo'lib, ular ustoz hofizlar va mohir sozandalar tomonidan ming yillardan buyon kuylab kelinayotgan mumtoz qo'shiqlar maqomlar, cholg'u kuylari, rang barang cholg'u sozlarimiz o'zining noyobligi, murakkab tuzilishi, cholg'ularimizning dilga yaqinligi jarayonini belgilovchi omil ham ana shu xonandalik va sozandalik san'atidir. O'zbek milliy cholg'u sozlari haqida Ryui Gansales de Klavixo o'zining «Buyuk Temur xayoti va faoliyati» (Temur saroyiga sayohat kundaliklari) asarida ko'yidagilarni yozgan . . . Imperator o'tirgan xiyobon yonida juda ko'p sozanda, xofizlar, raqqoslar va raqqosalar o'tirmoqda, musiqa sadolari ko'kni ko'tarmokda edi. . . . shu kuni turli tuman tomoshalar ko'rsatildi, xar bir san'atkor qiziq uyinlar ko'rsatib, halqni xursand qildi. . . . podsho ixtiyoridagi fillarni qizil, zangori va turli rangda bo'yab, ularning teppasida katta kajova o'rnatilib, raqqos va raqqosalar o'yin ko'rsatar edilar. Ularning uyini tomoshabin qiyqiriqlariga sabab bo'lar, o'zining serzavqligi bilan kishini hayajonga solar edi». Milliy cholg'u sozlarimizning saroy tantanalarida va halq ommaviy sayllarida mahorat bilan ijro etilganligi to'g'risida

juda ko'p manbalarda. ma'lumotlar uchraydi. Demak cholg'u sozlarimiz tarixi qo'shiqchilik san'atimiz tarixi kabi qadimiydir.

O'zbek milliy musiqa madaniyatimizning boy xazinasini va unda to'plangan musiqiy merosimiz cholg'u sozlarimiz sabablidir. Zero, bu cholg'ular ko'p ming yillar davomida halqimizga ma'naviy ozuqa berib, ularning badiiy estetik didlarini shakllanishida muhim omil bo'lib keldi.

Yuqorida aytib o'tganimizdek, qadimdan mashhur hofizlar mohir sozandalardan yetishib chiqqan. Milliy mumtoz qo'shiqchiligimizda durdona asarlar hisoblangan maqomlar va boshqa vazmin yo'lda kuylanuvchi asarlar ritm jihatidan juda ham murakkab asarlar hisoblanadi. Bularning orasida Girya, chapandoz (chapandozi qalandar, charandozi gulyor, chapandozi suvora va x.k) nasrullovi, mug'ilcha, talqincha va uforilar murakkab bo'lib, xonanda o'z ovozigacha tanbur, dutor, rud, rubob, ud, doira kabi cholg'ularni chalgan holda jo'r bo'lgan. Ular qaysi cholg'uni chalmasin doira sozini, uning musiqiy usullarini o'zi ijro eta olmasa yoki xis eta olmasa bunday murakkab musiqa asarlarini ijro eta olmaganlar. Quyida biz milliy cholg'u sozlarimizdan ba'zilariga qisqacha ta'rif berib o'tamiz.

Dutor – bu so'z forscha bo'lib, «ikki tor» degan ma'noni anglatadi. Yog'ochdan yasali kosa qismi yupqa payraxalarning yelimlab birlashtirilishi orqali yasali (ba'zida o'yma holda ham uchraydi). Dastasi ingichka bo'lib bog'lama pardalar o'rnatiladi. Torlari ipak iplar, yoki mol, kuy, echki kabi xayvonlarning ichka ichagidan yasali. Dutor to'g'risida ma'lumotlar qadim manba'larda uchramaydi, u to'g'rida asosan Temuriylar davri xaqidagi manbalarda ma'lumotlar bor. Hozirgi davrda dutor milliy cholg'ularimiz orasida eng peshqadamlaridan biri bo'lib, rekonstruksiya qilinishi natijasida biroz o'zgarishlarga (bog'lama pardalar o'rniga yog'ochpardalar, ipak yoki ichak pardalar o'rniga plastmassa iplar, o'rik yog'ochidan qoplama o'rniga faner qoplama) uchradi va endilikda dutor oilasidan «Dutor prima», «Dutor sekunda», «Dutoral't», «Dutor bas», «Dutor kantrabas» lar ham joy oldi. Bular esa milliy cholg'u sozlarimizdan orkestr tuzish imkoniyatini yaratdi. Dutor ovozi mayus va mungli bo'lib inson ovozi bilan nihoyatda yaxshi uyg'unlashadi. Ansambl

ijrochilarida tovushlarni yumshatuvchi bo‘lib, barcha cholg‘u ansambllari tarkibiga kiritildi. Keyingi davrda uning mohir ijrochilaridan Abdusoat Vaxobov, Yusup Aliev, Davlatoxun Qodirov, Orif Qosimov, Gulom Quchkorov va boshqalar halq orasida tanilgan.

Tanbur – butan, dil, ya’ni dilni qitiqlovchi degan ma’noni anglatadi. Bu cholg‘u sozi to‘g‘risidagi ma’lumotlar arab istilosidan oldingi davr, ya’ni Sasoniylar (II-VII asrlar) davriga oid manbalarda ham uchraydi. Tanburning kosa qismi tut yog‘ochi dasta qismi va qoplamasi o‘rik yoki boshqa qattiq yog‘ochdan yasaladi. Tanburning dastasiga yo‘g‘on bog‘lama pardalar o‘rnatiladi va torlari bo‘sh sozlanadi. Buning boisi shuki, barmoqlar pardalar oralig‘iga torni bosgan holda kirib boradi va bu ijrochilikda o‘ziga xos nolalar va boshqa bezaklar berish imkonini beradi. Torlari misdan bo‘lib egiluvchan, uning tarang tortilmasligidan egiluvchanligi oshadi. Ijrochining o‘ng qo‘l barmog‘iga “noxun” (Metal moslama) taqiladi va asosan shu barmoq bilan chertib chalinadi. Tanburda asosan uchta (bazida to‘rtta tor bo‘lib kuy aksariyat paski torda chalinadi, qolgan torlar esa vaqti-vaqti bilan paski birinchi torga jo‘r bo‘ladi. Tanbur ijrochiligi alohida iste’dod talab qiladi. Yuragi ezgulikka moyil kishilargina uning nolalarini maromiga yetkaza olishi mumkin. Bu cholg‘u asosan xofizlar ovozigacha jo‘r bo‘lishidan tashqari, halq cholg‘ulari ansambli va orkestr tarkibiga kiritiladi. Uning mashxur ijrochilari Yusufxon Xakimov, Riqsi Rajabov, Turg‘un Alimatov va boshqalarning nomi halq orasida ma’lum.

Qashqar rubobi- Bu cholg‘u to‘g‘risidagi ma’lumotlar ham eramizning boshi II – IV asrlarga oid tarixiy manbalarda uchraydi. Ayniqsa uyg‘onish davriga (IX-XII asrlar) oid manbalarda u to‘g‘rsida qimmatli ma’lumotlar mavjud IX-X asrga doir ma’lumotlar orasida Buxorolik Abubakr Rubobiy to‘g‘risidagi ma’lumotlar bo‘lib, uning Xorazm xonligi saroyida xizmat qilganligi, rubob cholg‘usining mohir ijrochisi bo‘lganligi va o‘sha davrning sharaflari unvoni bo‘lgan “Mutribi movraunnahr” egasi bo‘lganligi, Buxoroda musiqa maktabi ochganligi va unda o‘qitish uchun qo‘llanmalar yozganligi aytib o‘tilgan. Bu cholg‘u yog‘ochdan yasalgan va qadimda dastasiga bog‘lama pardalar o‘rnatilgan. Kosa qismiga teri

qoplama qoplangan bo'lib, ipak torlar qo'yilgan hamda xuddi dutor kabi qo'l barmoqlari bilan tirnab chalingan. Uning dutordan farqi kosa qoplamasi, torlarining soni va dastasining dutorga qaraganda qisqaroqligida bo'lgan.

Cholg'u sozlarini rekonstruktsiya qilish natijasida uning ipak torlari o'rniga po'lat simlar, bag'lama pardalar o'rniga mis yoki jez pardalar qo'yilib, pardalardagi nimchorak va chorak to'nliklar olib tashlandi va bir xil xramatik yarim tonlik pardalar o'rnatildi. Endilikda u qo'l bilan tirnolib yemas mediator bilan chalinadi. Rekonstruktsiya natijasida uning Rubob prima, Rubob soprano, Qashqar rubobi, Afg'on rubobi, kabi yangi xillari yaratildi. Bu cholg'u sozlari o'zbek milliy cholg'u sozlari orkestri ijrochiligida keng qo'llanilmoqda. Qashqar rubobi va Afg'on rubobi cholg'u ansamblarimizda qo'llanilayapti. Keyingi yillarda Muhammadjon Mirzaev, Qobuljon Usmonov, Shavkat Mirzaev kabi mohir rubobchilar halqimiz orasida nom taratgan.

G'ijjak – Bu soz asli “Qo'buzz” sozidan andaza olib yasalgan bo'lib, kelib chiqish tarixi Qo'qondir. U to'g'ridagi ma'lumotlar uyg'onish davri (IX- XII asrlar)ga oid manbalarda ham uchraydi. G'ijjak cholg'usining saroy kasbiy musiqasida o'z munosib o'rnini mavjud bo'lganligi to'g'risida tarixiy manbalarda aytib o'tilgan. G'ijjak - yog'ochdan yasalgan bo'lib kosa qismiga teri qoplama qoplanadi. Doskasi qisqa, parda o'rnatilmagan. Uning ijrochilari tovushlar balandligini barmoq qo'yish joylari va barmoqlar qalinligiga qarab aniqlashadi. Unda to'rt tor bo'lib, to'rt xil balandlikda sozlanganligi sababli ijro etiladigan asarlar uchun asarlar dastaning qisqaligi noqulaylik tug'dirmaydi. G'ijjak yog'ochga ot yoli o'rnatilib yasalgan kamoncha bilan chalinadi. Kamoncha ijrodan oldin albatta yelimlanadi. Kamonchaga surtilgan yelim g'ijjak torlarini tebratadi, aks holda kamoncha torda sirg'alib uni tebrata olmaydi. Shuni aytish kerakki, bu cholg'u sozida pardalar bo'lmaganligi, kerakli tonni barmoqlar qidirib topishi sababli uning ijrochisi yuksak musiqa eshitish qobiliyatiga (Muzikalniy sulux) ega bo'lishi lozim, busiz musiqa tovushlari balandligini to'g'ri belgilab bo'lmaydi. Ansambl va orkestr ijrochiligida g'ijjak tovushlarni bir-biriga bog'lovchi vazifasini bajaradi. Uning kamonchalari turli uzunlikda bo'ladi, yani 2 xissali, 3 xissali, 4

xissali . Kamonchalar uzunligi va dastadagi pardalarning bo'lmashligi milliy musiqamizdagi bezaklar uchun juda qulaydir. Keyingi davrdagi uning mohir ijrochilari To'xtasin Jalilov, Inomjon Ikromov, G'anijon Toshmatov, Abduxoshim Ismoilov, O'lmas Rasulov va boshqalardir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat - yengilmas kuch. - T.: «Ma'naviyat», 2008. -176 b.
2. Yartseva S.E. Didakticheskoe modelirovanie samostoyatelnoy raboti studentov: Diss. kand.ped.nauk. - T.: TGPI im.Nizami, 1991.-S.221.
3. Yuzlikaev F.R. Teoreticheskie osnovn intensivatsii nachalnoy professionalnoy adaptatsii molodix uchiteley.-T.,1993.-S106.
4. G'oziev E. Oliy maktab psixologiyasi. - T.: «O'qituvchi», 1997.-104 6.
5. S. Begmatov., M. Matyoqubov. O'zbek ananaviy cholg'ulari. O'quv qo'llanma. T. 2008. Yangi nashr. 72 bet.
6. T.E.Solomonova. O'zbek musiqasi tarixi. –T.: “O'qituvchi” nashriyoti. 1981-yil.
7. I.Rajabiy. Maqomlar masalasiga doir. –T.: “Badiiy adabiyot” nashriyoti. 1963-yil.
8. J.To'lenov, Z.G'afurov. Falsafa. –T.: “O'qituvchi” nashriyoti 1997-yil.
9. B.S.Abdullaeva. Fanlararo aloqadorlik turlari haqida. Uzluksiz ta'lim. – T.: 2005-yil. №1-son.